

УДК 338.431.009.12

КОНКУРЕНТНІ ВІДНОСИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

І. Яців, к.е.н.

Львівський національний аграрний університет

Ключові слова: конкуренція, сільське господарство.

Розглянуто особливості конкурентних відносин в аграрному секторі. Виділено особливості постійного характеру, зумовлені специфікою галузі. Охарактеризовано трансформацію конкурентних відносин, її відображення в конкурентній стратегії сільськогосподарських підприємств.

Постановка проблеми. Відносини конкуренції є фундаментальним елементом системи ринкової економіки. Вони справляють визначальний вплив на поведінку підприємств: змушують підвищувати якість продукції й удосконалювати технологію її виробництва, організувати надійне ресурсне забезпечення і розвивати систему реалізації товарів. Через призму конкурентних відносин можна розглядати найрізноманітніші процеси в економіці. Це дозволяє повніше охарактеризувати їх природу, рушійні сили та наслідки. Обґрунтовуючи стратегію свого розвитку, суб'єкти підприємницької діяльності повинні враховувати особливості конкурентного середовища, в якому їм доводиться функціонувати.

В окремих галузях економіки формуються специфічні конкурентні відносини, які динамічно змінюються під впливом сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників. Низкою принципів особливостей відзначаються й відносини конкуренції у сфері сільськогосподарського виробництва. Ідентифікація цих особливостей, наслідків конкурентної боротьби для окремих підприємств, економіки регіонів, країни загалом є необхідним елементом розробки ефективної аграрної політики, планування розвитку аграрного виробництва і бізнесу на різних організаційних рівнях. Це зумовлює актуальність дослідження особливостей прояву конкурентних відносин у вітчизняному аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та особливості прояву конкурентних відносин є предметом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів. Їх зусиллями положення теорії конкуренції достатньо деталізовані, постійно збагачуються й розвиваються. Серед доробку українських учених варто виділити опубліковані останніми роками ґрунтовні праці О.С. Александрової та О.А. Зубчик, Б.Є. Кваснюка, С.К. Реверчука, С.І. Савчука, І.В. Смоліна, Н.П. Тарнавської, Т.В. Футало, Т.М. Четової-Тетрашвілі та багатьох інших авторів. Водночас доводиться констатувати відсутність єдності поглядів на фундаментальні поняття теорії конкуренції, певну відмінність у поглядах на природу конкуренції, форми їх прояву і тенденції розвитку [7, с. 6; 8, с. 10].

Серед публікацій вітчизняних авторів, які досліджують конкурентні відносини в аграрному секторі, виділимо праці Л.А. Євчук, Г.М. Кулешової,

М.Й. Маліка, О.О. Школьного та ін. У них вказано на існування низки особливостей прояву конкуренції в аграрному секторі, трансформацію відповідних відносин під впливом змін у ринковій економіці. Водночас природа та наслідки цих особливостей, вважаємо, з'ясована не повною мірою. Не знайшли достатнього висвітлення окремі новітні прояви конкуренції, які ідентифіковані дослідниками в інших сферах економіки.

Постановка завдання. У межах дослідження ставили завдання розглянути особливості прояву конкурентних відносин у вітчизняному аграрному секторі, їх трансформацію під впливом динамічних суспільних змін.

Виклад основного матеріалу. У визначенні суті економічної конкуренції ключовим є поняття суперництва, змагальності. Зокрема, Закон України “Про захист економічної конкуренції” трактує її як “змагання між суб’єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб’єктами господарювання” [6]. Конкурентами в широкому розумінні цього поняття є, за визначенням С.І. Савчука, “будь-які два суб’єкти економіки, які взаємодіють між собою прямо чи опосередковано таким чином, що процес функціонування (діяльності) кожного з них здійснює цілеспрямовано чи спонтанно негативний вплив на процес функціонування іншого, тобто призводить до антагоністичного протиріччя інтересів взаємодіючих суб’єктів” [7, с. 97]. Таким чином, в аграрному секторі, окрім сільськогосподарських виробників, участь у конкурентній боротьбі беруть суб’єкти підприємницької діяльності із суміжних галузей.

Широке трактування поняття “конкурент” зумовлене тим, що конкурентну боротьбу здійснюють у багатьох формах. Погоджуємося з М.Й. Маліком та О.А. Нужиною, що аграрний сектор охоплює таке виробництво, в якому можуть діяти одночасно всі види конкуренції [4, с. 9]. Водночас у неоднаковому впливі на результати функціонування аграрного сектора різних видів конкуренції і проявляється галузева специфіка.

Залежно від моделі ринку прийнято виділяти наступні види конкуренції: досконалу, монополістичну, олігополістичну та чисту монополію. При цьому розглядають не форми прояву суперництва, а ситуації, які можуть виникнути на ринку залежно від кількості і поведінки конкурентів. Сільське господарство часто наводять як унікальний для сучасної економіки приклад досконалої конкуренції [9, с. 16, 52]. Аграрний ринок характеризується великою кількістю продавців товару, кожен з яких має незначну частку в загальному товарообігу. Представлена на ринку продукція однорідна, контроль за цінами на неї з боку виробників практично відсутній. Сільськогосподарські підприємства не впливають одне на одного, а реагують на загальні ринкові умови.

Отже, рівень змагальності безпосередньо між окремими сільськогосподарськими виробниками досить низький, здебільшого – взагалі відсутній. Тим часом, припинення діяльності (банкрутство) численних сільськогосподарських підприємств слід розглядати і як наслідок конкуренції в аграрному секторі. Як зазначає Г.М. Кулешова, “конкуренція виступає негативним

явищем, яке спричиняє знищення стратегічно важливих об'єктів господарювання в сільському господарстві” [3, с. 129].

Особливістю конкуренції в сільському господарстві є концентрація економічного суперництва не в самій галузі, а всередині ланцюга створення цінності. Ланцюг утворюють суб'єкти: “постачальник ресурсів – виробник – посередник – споживач цінності (товару)”. За визначенням Н.П. Тарнавської, конкуренція всередині такого ланцюга ведеться між його суб'єктами за досягнення максимальної частки тієї винагороди, яку одержує весь ланцюг” [8, с. 37]. Наслідки цієї конкуренції для сільськогосподарських виробників є вкрай тяжкими, адже використання суб'єктами із суміжних галузей свого монопольного становища вважається однією з причин критичного стану аграрних підприємств.

Вітчизняні сільгоспвиробники потерпають і від інших форм конкурентної боротьби, зокрема, від опосередкованої конкуренції. Такою ми вважаємо суперництво між представниками різних галузей за ресурси широкого використання. Представники різних сфер бізнесу змагаються за доступ до фінансових ресурсів (зокрема, банківських кредитів), за земельні ділянки для розміщення своїх підприємств, за трудові ресурси (енергійних, кваліфікованих працівників) тощо. Труднощі сільськогосподарських підприємств з отриманням кредитів, відтік з галузі трудових ресурсів є прикладами втрат, які вони несуть в опосередкованій конкуренції. Вона, зазвичай, особливо гостра в тих економічних системах, де використовують недостатньо прозорі механізми розподілу ресурсів. З цього приводу зауважимо, що сьогодні важко оцінити втрати, яких зазнає аграрний сектор через відсутність у нашій країні цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення.

Криза в аграрному секторі ознаменувалася значними втратами сільськогосподарських підприємств у результаті міжгалузевої конкуренції. Цей вид конкурентних відносин, у нашому трактуванні, становить собою змагання не між виробниками за споживача, а між капіталом за власність на привабливих сегментах ринку, тих, де склалася можливість одержати високу норму прибутку. Низька інвестиційна привабливість сільськогосподарських підприємств, наслідком якої стала стрімка деградація матеріально-технічної бази галузі, є результатом впливу міжгалузевої конкуренції на сільське господарство країни.

Втрати вітчизняного аграрного сектора в опосередкованій і міжгалузевої конкуренції є особливістю перехідного періоду. Динаміка показників останніх років свідчить про певне оздоровлення ситуації. Натомість постійним є вплив на конкурентні відносини в сільському господарстві природно-кліматичних умов.

Сприятливі природно-кліматичні умови створюють додаткові преференції сільгоспвиробникам в окремих регіонах і територіях. Як наслідок, за роки кризи темпи зменшення кількості і ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств у районах з гіршими для аграрного виробництва умовами були значно більші, ніж у районах, де ці умови кращі. У результаті формуються депресивні сільські території, соціальні тенденції в яких набувають катастрофічного характеру.

Подолання негативного впливу природно-кліматичних умов можливе за рахунок спеціалізації сільськогосподарського виробництва та його державної

підтримки в районах, де ці умови особливо складні. Відповідні механізми опрацьовані на теоретичному рівні, передбачені в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року. Вони зорієнтовані на управління використанням ресурсного потенціалу аграрного сектора, яке є одним зі стратегічних інструментів підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Певні особливості конкуренції в аграрному секторі пов'язані з вироблюваною в галузі продукцією. Вона характеризується відносно невеликою кількістю споживчих характеристик, які враховують за нецінності конкуренції. Зокрема, практичне значення таких характеристик товару, як фасування, упаковка, промоційний супровід, торгова марка стосовно сільськогосподарської продукції загалом доволі невелике. Слід також зазначити, що переважну більшість цієї продукції реалізується гуртовим покупцям – на переробні (заготівельні) підприємства, посередникам. Конкуренція на гуртових ринках принципово відрізняється від конкуренції на ринках роздрібних: тут значно менше сегментів споживачів, відповідно менша потреба в диференціації товарів.

Продукція сільського господарства є сировиною для створення продуктів харчування – біологічної основи існування людського суспільства. Виходячи з цього, Л.А. Євчук, досліджуючи особливості прояву конкурентних відносин в аграрному секторі, зазначає, що сільськогосподарські і переробні підприємства, незважаючи ні на які обставини, повинні і будуть існувати [2, с. 9].

Не викликає сумнівів, що, зважаючи на потреби суспільства, аграрний сектор країни продовжуватиме функціонувати. Водночас особливістю його діяльності є суттєві коливання у загальному обсязі валової продукції сільського господарства часток окремих категорій виробників – підприємств і господарств населення. Незважаючи на специфічний статус господарств населення (вони не належать до суб'єктів підприємницької діяльності, а значна їх частина взагалі не реалізовує вироблену продукцію), їх, безумовно, слід вважати суб'єктами конкурентних відносин у наведеному раніше широкому трактуванні цього поняття.

Економічне суперництво між сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення є очевидним, і, вважаємо, його можна класифікувати як внутрігалузеву конкуренцію в аграрному секторі. Та якщо з боку підприємств простежуємо дії, що підпадають під визначення конкурентної стратегії, тенденції розвитку господарств населення визначаються насамперед соціально-економічними і демографічними процесами в суспільстві. На сучасному етапі значущість господарств населення в системі аграрного виробництва з об'єктивних причин зменшується, що, безумовно, зміцнює конкурентні позиції підприємств.

Динамічні якісні і кількісні зміни у ринковому середовищі не можуть не позначитися на природі конкуренції. Трансформації зазнають і конкурентні відносини у вітчизняному аграрному секторі. Особливо помітними є зміни, пов'язані з глобалізаційними процесами в економіці.

Проявом останніх, зокрема, є вступ України до Світової організації торгівлі. Членство у ній, безумовно, посилить участь вітчизняних сільськогосподарських виробників у міжнародній конкуренції. Та не менш важливими вважаємо наслідки міграції капіталу, технологій і робочої сили. Вони змінюють можливості

досягнення окремими країнами конкурентних переваг. Зокрема, П. Друкер у книзі “Завдання менеджменту в XXI столітті” зазначає: “... Неможливо далі будувати підприємницьку діяльність й економічний розвиток країни на використанні дешевої праці. Як би мало компанії не витрачали на зарплату своєму персоналу, вони – за винятком найменших і найбідніших... навряд чи зможуть вижити (не кажучи вже про процвітання), якщо не досягнуть найближчим часом рівня продуктивності лідерів індустрії, у якій частині світу ті б не знаходилися” [1, с. 92]. Таким чином, відносно низькі витрати на робочу силу за низької продуктивності праці не можна вважати проявом стійких конкурентних переваг вітчизняного аграрного сектора.

Для досягнення конкурентних переваг сільськогосподарським товаровиробникам, як і представникам інших галузей, доводиться орієнтуватися на сучасні технології, інтенсивне впровадження новацій. Це потребує значних витрат, здійснювати які переважна більшість сільськогосподарських підприємств сьогодні не має змоги. Тому, вважаємо, слід очікувати масової зміни власників задіяного в галузі капіталу. Оскільки більшість теперішніх засновників і керівників сільськогосподарських підприємств навряд чи готова беззастережно погодитися на зміну свого статусу, такий процес також слід вважати процесом конкурентної боротьби.

У наукових публікаціях вказано на трансформацію ролі споживачів у конкурентних відносинах. Запити споживачів урізноманітнюються й індивідуалізуються, вони прагнуть самостійно вибирати для себе певну цінність (або її складові з можливих альтернатив) і цим самим впливають на товарну політику підприємств і ціну товару [8, с. 35]. Зокрема, споживачі прагнуть отримати повнішу інформацію про наявність у продуктах харчування генетично модифікованих компонентів, використання у виробництві сировини, з якої вони виготовлені, агрохімікатів. Зростає попит на продукцію органічного сільськогосподарського виробництва.

Агровиробники дедалі частіше розглядають як засіб досягнення конкурентних переваг диференціацію товару, яка, за визначенням М. Портера, передбачає забезпечення споживачів унікальною і більшою цінністю у вигляді нового товару, особливих споживчих властивостей [5, с. 56]. У результаті збільшується асортимент продукції, представленої на вітчизняному аграрному ринку. Розширення асортименту виступає інструментом нецінової конкуренції.

Висновки. Особливості прояву конкурентних відносин в аграрному секторі можна розділити на дві основні групи – зумовлені специфікою галузі та станом економіки країни загалом. Перші мають відносно постійний характер, інші – трансформуються під впливом макроекономічних і суспільних чинників. Специфічною особливістю конкуренції в сільському господарстві є концентрація суперництва всередині ланцюга створення цінності – між сільськогосподарськими виробниками та їх представниками із суміжних галузей.

Трансформування конкурентних відносин в аграрному секторі призведе до зміни конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств, вимагає нових підходів до управління їх конкурентоспроможністю. Очікуване посилення

міжгалузевої конкуренції, в яку втягуватимуться сільськогосподарські підприємства, активізує процес перерозподілу власності в галузі.

Бібліографічний список

1. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : пер. с англ. : уч. пос. / Питер Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2000. – 272 с.
2. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання регіонального АПК : монографія / за ред. І. І. Червена, Л. А. Євчук. – Миколаїв : Миколаїв. держ. аграр. ун-т, 2005. – 440 с.
3. Кулешова Г. М. Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г. М. Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 126-132.
4. Малік М. Й. Конкуренція агропромислових підприємств: методологія і механізми : монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
5. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
6. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – С. 164.
7. Савчук С. И. Основы теории конкурентоспособности : монография / С. И. Савчук ; под науч. ред. акад. НАН Б. В. Буркинського. – Мариуполь : Рената, 2007. – 520 с.
8. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств : теорія, методологія, практика / Н. П. Тарнавська. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 570 с.
9. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран : Введение в теорию, практику и политику / М. Трейси. ; пер. с англ. – СПб. : Экономическая школа, 1995. – 431 с.

Яцив И. Конкурентные отношения в аграрном секторе Украины

Рассматриваются особенности конкурентных отношений в аграрном секторе. Выделены особенности постоянного характера, обусловлены спецификой отрасли. Охарактеризовано трансформацию конкурентных отношений, ее отражение в конкурентных стратегиях сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: конкуренция, сельское хозяйство.

Yatsiv I. The competitive relations in an agrarian sector of Ukraine

The features of competition relations in agriculture are considered in the article. The predefined of industry specific features of permanent character are selected. Transformation of competition relations, its reflection in competition strategy of agricultural enterprises is described.

Key words: competition, agriculture.